

מילין זעירין

מאת זעירא דמ"ן חבריא

פתיחה

ככלות ימי השבעה, בשובי זה עתה מחלקת מחוקק ספון רבינו הגדול זצוק"ל, החילותי בעריכת וכתובת מעט מזעיר מאשר בצקלונא הדל, צרור זכרונות אשר צפו במחשבותי, רצוא ושוב, ותיאור מקצת שבמקצת מן החוויות והמאורעות שראיתי ושמעתי במחיצתו, הכ"מ, ועשו בלבבי רושם שלא נמחה.

אקדמות מילין ושריות שותא, בבבי תרי ותלת אפתח בנקשותא.

ראשית, כלפי הקב"ה מצינו איסור במניית וסידור שבחים ותוארים שלא נאמרו ונתקנו ע"י אנשי כנסת הגדולה, ואמרו בברכות (לג:), סיימתינהו לשבחי דמרך, וכך היא ההרגשה באיזה מידה, להבדיל אא"ה, כלפי סיפור שבחיו של רבינו זי"ע, ע"י הצעיר והדל שבאלפי תלמידיו. ועם זאת, כמו שכלפי הקב"ה כתיב 'שיחו בכל נפלאותיו', 'כל' אתא לרבווי הנפלאות והנסים שבכל עת ושעה לכל יצור נברא, ומצוה היא לשוח ולספר בהשגחתו הפרטית ומקרי הארת פניו ית' לבריותיו, כמדומה שכך ישנה תועלת לתאר ולספר ממעשי האדם השלם הגדול בענקים שנראו לנגד עינינו, זעיר פה זעיר שם, למען נלמד ליראה וכו', וליכא למיחש למיעוט הדמות הלילה, ודי במודעה זו.

שנית, אקדים עובדה אחת, בישיבת מעלות התורה נהוג היה מדי שבת בשבתו, לאחר תפילות שחרית ומוסף שנמשכו שעות ארוכות, היה רבינו מורנו מאוד את התלמידים למהר ל'קידוש' על מיני מזונות, [בעוד הוא נשאר על משמרתו בבית המדרש עד סמוך לחצות ממש, שמיהר אל ביתו לקדש במקום סעודה, ועי' היטב בהספדו על הרבנית ע"ה בזה¹. וכדי לקיים שניהם, גם המעלה של קידוש במקום סעודה כדעת הגר"א, וגם שלא יתמעט הלימוד בבית המדרש מחמתו, היה נשאר כמעט עד לסיום הסדר], ותיכף ומיד לשוב אל בית המדרש ללמוד עד הסעודה סדר של כשעתיים.

הסדר היה מתנהל די בעצלתיים ובחוסר חשק, רבים היו עייפים ומתנמנמים מחמת שאיחרו על תלמודם כליל ש"ק, ורבינו היה ממש מקפיד ומעורר, משגיח ומציץ. [היה מעיר שילמדו רק גמרא וכד', ומקפיד על שהעבירו את הסידרא שמו"ת. פ"א נתנמנמתי על ספר ברכת שמואל פתוח, רבינו הגיע ונענע הסמנדר חזק, ואמר לי בקפידא, היאך

¹ וז"ל, אינני יודע אם זה המקום לספר, אולם ברצוני להביא רק דוגמא, ברצוני היה לנהוג לעצמי בענין "קידוש במקום סעודה", לסעוד סעודת השבת תיכף לקידוש היום, סמוך לגמר התפלה, אולם אם תבעה ממני וטענה שאיני צודק, שכן תלמוד תורה דרבים עולה על חומרה זו, – אי אפשר הכל לחטוף בעולם הזה – אמרה לי, תוותר על ההנהגה בענין קידוש במקום סעודה, אם תלך ללמוד בישיבה הישיבה מלאה יותר בתלמידים.. דבר זה עולה במשקלו הרבה יותר, ועמדה על כך בתוקף ואכן קבלתי דעתה.

ניתן לישון על ר' ברוך בער?]. בקיצור, זה היה מעמסה כבדה על הציבור, וגם היה גורם לזה שרבים כבר לא הגיעו לסדר של אחה"צ מחמת ששינת הצהרים נתאחרה ונתמשכה. כיון שהייתי רגיל מימים ימימה, שהסעודה מיד לאחר התפילה, ואחר שינה, ישנו סדר ארוך של לימוד, לא הוטב הדבר בעיני, והתלוננתי בפניו, מה ההגיון בסדר כפוי כזה ובלתי מוצלח. רבינו לא הגיב.

לאחר כשנתיים, אמרתי באזניו כי כיום אני מקבל טעם בלימוד זה, ואני מרגיש כי נימוקו והקפדתו על כך במיוחד הוא, כי כיצד יתכן לאחר כל ההתרוממות של התפילה לאכול וללכת לישון, ואף שבאמת אין זה משתלם מבחינת הכדאיות של שעות הלימוד. רבינו נהנה מאוד וחיוק את הנימוק הזה, אך הפטיר: יש לך עוד שלושים ושמונה. [כשכוונתו היתה לדברי הגמ' בע"ז (ה:), לא קאי איניש אדעתיה דרביה עד מ' שנין].

מאוד עמקו מחשבותיו של רבינו זי"ע, וקשה לתת הסברים ופרשנויות, ולכן אשתדל למעט בהם ולהתמקד בדברים כמות שהיו. באם נכתוב אגב גררא, הרי בודאי זה רק בגדר 'אפשר'.

ועוד בה שלישיה, יפה הגדירו תלמידו הג"ר משה פטרובר שליט"א, בהספדו שנשא בהיכל הישיבה, משמו של הגאון רבי מיכל זילבר שליט"א, שהיה רבינו זצוק"ל 'נשמה כללית'. היתה בו בחינה מסוימת של 'איש אשר רוח בו', אישיות רחבה ואין סופית המורכבת ממוח כביר ונורא ולב ענק ורגיש, מזג סוער ואצילות עדינה.

מסיבה זו התייחד כל כך בהליכה כנגד רוחו של כל אחד ואחד, ולא רק 'כנגד' – בנתיב מקביל, אלא 'התנחל' ממש בלב תלמידיו וכל דורשי קרבתו. העמיק חדור אל נבכי נשמתו של כל תלמיד ותלמיד, ושיער נכונה את ערך מדרגתו והשגותיו ואת כוחות נפשו ויכולותיו.

וכל אחד מהם נדמה לו כאומתו. לא הרי זה כהרי זה. שיח שונה, תביעות אחרות בתכלית, ופנים מתחלפות.

ועל כן, כל המעט שנכתוב בס"ד, אינו אלא ככלב המלקק טיפין מן הים הגדול, אך היה בהם כדי סיפוק ורוייה, 'כי השביע נפש שוקקה ונפש רעבה מלא טוב'.

א

לדרך לימודו וסדרי השיעורים

אתחיל בתיאור דרך וסדר לימודו של רבינו זצוק"ל לפי ראות עיני רוחי ודלות הבנתו, ואולי ניתן לקבל מזה איזה ציור והשגה בלתי מדויקת.

שמעתי פעם מידידי המנוח הרב הגאון רבי בועז קפלינסקי זצ"ל ששמע מאת רבינו זצ"ל, כי באמת אין לו 'רבי' בלימוד, אולם אם יש לו 'רבי', הרי הוא הגאון רבי אפרים קייבער

(בורודיאנסקי) זצ"ל, אשר קיבל לקח מפיו בישיבת עץ חיים, שהוא בסגנון לימודו היה רחוק משיטת הלימוד של בריסק, ומ"מ היתה תורת בריסק שגורה על פיו תדיר...

נמצינו למדים, כי יסוד מוצק אצל רבינו היה, שאין לקבוע מסמרות על 'שיטה' מסוימת בלימוד לאמור זו היא הדרך בה ישכון אור, לכו בה! אלא יש לכל אחד ואחד ליקח הטוב מכל מקום לפי ענינו ונטיית לכו וטבעו. וכמדומני שגם לרבינו זצוק"ל לא היתה שיטה מהוקצעת בלימוד, כשם שלא ידעו להגדיר נכונה את שיטת לימודו של אביו הגרש"ז זצ"ל. וכן השיב רבינו להדיא לתלמיד חשוב שדרש מפיו אודות דרך הלימוד הראויה, וענה לו בדבריו הידועים של הגרע"א שאמר כי תורה נמשלה לים, וכפי שבים אין דרך סלולה, ולמרות זאת רבים הגיעו אל מחוז חפצם, כן הוא בתורה הקדושה.

אלא שרבינו זצוק"ל איבחן אצל כל תלמיד את הדרך המתאימה והנדרשת ממנו לפי אופיו וכשרונותיו היחודיים, ובה דרש עמילות ויגיעה, רצינות והתמסרות. תמיד היו שגורים על לשונו המשפטים, 'אני מצפה ממך ליותר'. 'תתפוס את עצמך בידים' וכיוצא בזה. כך כסדר כסדר היה מכה בשבט חובלים ובמקל נועם על קדקדינו ואומר לנו גדל.

ופעם הבנתי ממנו, שלמד הרבה מאוד בצילו של אביו והושפע רבות מדרך לימודו [ראה בהקדמתו השניה 'בשער' לספר דרכי שמואל על אהלות, ומהקדמתו לחידו"ת בריש מס' ביצה בקובץ מבקשי תורה], וכן קיבל לקח מתורת רבותיו בישיבת עץ חיים, דוגמת הגר"ר ישעיה וינוגרד זצ"ל בעל שערי זיו ועוד, וכן למד בישיבת הרבנים אצל הגדולי שמואל' וה'דרכי דוד'.

לפני מספר שנים הבאתי לרבינו קונטרס רחב בסוגיא ד'רוב וקרב' במס' בבא בתרא, פרי העתקה מדויקת מתוך מחברתו של רבינו זצוק"ל על סוגיא זו. ההעתקה נעשתה ע"י אאמו"ר שליט"א בבחרותו כאשר קיבל בהשאלה את המחברת.

בשולי העמוד הראשון כתבתי: מפיו שמעתי כי יסודי הדברים שבו הם מימי חורפו של רבינו שליט"א, כאשר למד בישיבת 'עץ חיים' לפני הגאון ר' ישעיה וינוגרד זצ"ל, בעל שערי זיו. מנהגו של אותו גאון היה שהיה מבקש מאת התלמידים, כל אחד בתורו, שיכין אחת השמועות ויכתוב מה שהעלה בלימודו, ועל יסוד אותם דברים היה משתית את השיעור, מוסיב ומפרק וכו'. בגורלו של רבינו שליט"א נפלה סוגיא חמורה זו של 'רוב וקרב', ואותם הדברים שעלו בלימודו באותה שעה, הם אכן השתיה לקונטרס זה שחביב עליו מאוד.

כאשר רבינו דפדף בקונטרס בנוכחותי, הפניתיו לעיין בהערה זו, ושאלתיו אם זה מדויק, ואמר לי שאמנם כן, אך זה לא הכל... בהזדמנות זו שמעתי מפיו כי המחברת המקורית שבה כתב את החידושים לא שבה אליו, הגר"י וינוגרד התנצל כי המחברת אבדה לו ואינו מוצאה. אולם רבינו אמר לי כי היה ניכר שאישתמוטי קא משתמיט ואינו רוצה להיפרד מן המחברת שהיתה חביבה עליו מאוד.

שמעתי מהרב בנימין הכהן ר. שיחי' כי שמע מרבינו שנמע ללמוד בבני ברק בישיבת סלבודקה, שהה בה יום אחד, לא היה מרוצה (בלשונו 'היה לי חם שם') וחזר לירושלים.

כך שלמעשה רבינו זצוק"ל בניגוד לאחיו לא למד בישיבות הליטאיות המקובלות, ומ"מ בהחלט ניתן לומר שהוא מכיר היטב את דרך הלימוד הישיבתית, הן מפי הרמ"ם שקיבל מהם בעין חיים, ושמעתי ממנו שגם שמע שיעורים מה'אבן האזל' ומר' אהרן קוטלר, והן בהמשך דרכו כאשר הרביץ תורה בישיבות שונות (שם עולם – אמינינו; תפארת אברהם – איתרי; קול תורה) ובא במגע עם גדולים וטובים.

פעם שמעתי ממנו שהג"ר שמואל רוזובסקי זצ"ל הציע לו לפתוח עמו ישיבה². באותה הזדמנות סיפר שהג"ר יעקב קמיניצקי זצ"ל הפציר בו רבות למלא את מקומו בראשות ישיבת תורה ודעת.

ובכל זאת, פטור בלא כלום אי אפשר, ובעניות דעתי הייתי מגדיר את יסודות לימודו בכמה נקודות.

א] לצד החיקף הגדול וההתרחבות לסוגיות נוספות הקשורות לענין הנלמד, היה נצמד מאוד למה שנראה לו כלב הסוגיא, ומתעקש ללבן את הדברים עד הסוף. כלומר, בניגוד ללומדים במה שנקרא שיטת חזו"א שרגילים להתעכב על הכל בדרך לימודם, כההוא ציידא דמשכח רברבי שקיל משכח זוטרי שקיל, ודנים בכל פרט ארוכות וקצרות, הרי שבשיעורי רבינו היתה היצמדות עקבית למספר מועט של נקודות מרכזיות בסוגיא ללבנם הדק היטב עד גמירא.

כפי שבולט לעין כל מעיין בכתבי שיעוריו, הרי שככל שחלפו השנים, תורתו 'בזקנותו' מתאפיינת בירידת יתר אל השיתין בלשונות הראשונים בסוגיא מיניה וביה³, בניגוד לשיעוריו באיתרי, בהם כלל היקף רב יותר של גמרות וראשונים מסוגיות בש"ס ודברי האחרונים בתשובות נידחות.

² כמה פעמים כאשר אירע והזכיר שמו של הגר"ש רוזובסקי זצ"ל, היה מכביר במילין על יראתו הקודמת לחכמתו, והביע תמיד את פליאתו מדוע דיברו תמיד על תורתו ולא על יראתו, וסיפר היאך היה מתפלל פסוקי דזמרה בערגה ובמתנינות התחיל במנין אחד והמשיך במנינים אחרים מחמת האריכות.

כמו"כ סיפר שבעת שפגשו לראשונה לפני שהכירו, היה זה בפנסיון "ועד הישיבות" בנתניה, לא הכירו ועוד בטרם ידעו, ראה את תפילתו וה'ברכת המזון' שלו, ואמר כי "זה הוא צדיק יסוד עולם", ורק אחר כך נודע לו שזה הגר"ש רוזובסקי, וסיפר כי מרן הרב מבריסק זיע"א בעת שפגש את הגר"ש רוזובסקי לראשונה אמר בהתפעלות: "הער איז אערלעכער יוד".

ובהקשר לנקודה זו של יראתו הקודמת לחכמתו, הנני נזכר כעת, כי פעם ספרתי לו על ת"ח אחד שדרכו לידבק בחכמים וזקנים מן הדור הקודם לינוק מהם חכמה ודעת וכו', ובתוך הדברים הוספתי שהגיע עד לאיזה גאון תלמיד של הגר"ש, שסר מן הדרך, והיה לו כלב בביתו. מיד השתנו פניו של רבינו ונתכעם, הכשלת אותי בלשון הרע, הכל אינו שווה כלום...

³ פעם אמר כי רואים בסוגיא דריש פרק הוזהב, בחילוק שבין רבי בילדותו לרבי בזקנותו, שבילדותו הלך אחר החשיבות של הדברים בעצמן ובמהותן, ובזקנותו הלך אחר המציאות שהדברים עוברים לסוחר [פראקטי"ש בלשונו]. וכך רואים בעלמא עם הנסיון שצריך לעקוב אחר מציאות הדברים.

אני נזכר כעת במה שבדידי הוה עובדא שפ"א נתלויתי אל מו"ר בהליכה רגלית בדרכו מן הישיבה לכותל המערבי [באותם שנים היה נוהג בקביעות ללכת עם מקורבו הגר"י פטרוף בכל ערב ראש חודש, מחמת שנעדר מלאתי את מקומו, ודיבר עמי מהנלמד בישיבה בפרק שבועות שנים בעמקי הסוגיא דקונמות מצטרפין [לענין מעילה], ותוך כדי השיחה הבחין שאינני בתוך הענינים כל כך, אזי חקר ודרש מפני, במאי עסקיתו, ונעניתו, כי בחרתי לברר את עצם המושג של מעילה בקונמות, שבידוע רבו השיטות בזה. ונתרעם מאוד, והרבה להוכיחני על כך, שבכל סוגיא יש לעסוק בעצם הלז של הסוגיא ולא להיתפס לנושאים צדדיים. תקופה ארוכה לאחר מכן עוד היה מזכיר לי את הדבר, ומעוררני שוב ושוב על הענין.

כמו"כ זכורני שפעם הזכיר בביקורת גלויה ראש ישיבה חשוב שאמר שיעור כללי בתוס' שבתחילת בבא קמא (ב:) על חרב הרי הוא כחלל.

עתה באשכבתי דרבי, רבים מעידים על כך שהיה תובע מהם שירבו מקנתם ואל יסתפקו במועט, וככל שהיה התלמיד יותר גדול וחשוב בעיניו תבע ממנו יותר. ממני הקטן לא תבע מאומה בתחום הזה⁴, מעבר להתענינות תדירית במה אני עוסק, כשם שהיה שומר ועוקב אחר כל צעדיי. ממני תבע תמיד על נקודת העיון וההתעמקות בלב הסוגיא.

כל פעם אמר זאת בנוסח אחר, פ"א אמר לי כי צריך לזכור ש'ליבונה קודם להידודה'. אין להתעסק בפרפראות. ופ"א אמר לי על ד"ת שאמרתי בפניו והיה נראה לו כפלפול, 'חילך לאורייתא', וכשנסיתי לומר, הרי זה 'באורייתא'. הגיב, לא, לא, חילך לאורייתא, אין זה אורייתא⁵.

ופ"א הגדיר את ההבדל בין עיון לבקיאות, שבקיאות תופסת רק חלקים מסוימים בראש כמו חלק התפיסה והזכרון וכו', ואילו העיון הרי תופס את כל המציאות של האדם.

תבע ממני תמיד להיות שקוע בעיון ולחדש ולברר, ולהתעכב על ההבנה. והתבטא, עיקר השטייגען הוא העיון, צריך לגנוב זמנים בשביל הבקיאות.

⁴ כששאלתי אותו פעם בענין מחוץ לסדרים, השיב לי, עי' שבת ג'. וכוונתו לדברי הגמ' בשבת (ג, ב), אמר ליה רבי חייא לרב, בר פחתי לא אמינא לך כי קאי רבי בהא מסכתא לא תשייליה במסכתא אחרית.

⁵ היה מרבה להוכיח דווקא את הקרובים לו ודרש מהם לאהוב את התוכחות ולקבלם ברצון. שנה מאוד את כל ההתנצלויות והתירוצים, והיה מתבטא בהריפות גדולה, 'זה עוולה', 'רשעות', 'אכזריות' וכדומה. כמה פעמים היה אומר לתלמידים בתוכחת מגולה: מה יצא ממך??

פרשה בפני עצמה היתה שנאתו את השקר ואת העוולות, וכפי שראינו פעמים אין ספור. לשונו בהספדו את הרבנית ע"ה הנ"ל בענין זה חוצב להבות אש, "לא יכלה לסבול "שקר" שהוא ולא "עולה", "אוהבי ד' שנאו רע", אם לא שונאים את ה"רע" הרי שהסרון הוא באהבת ד', ואם אוהבים, לא רק שזה הנהגה טובה, ולא שרק לא כ"כ טוב, אלא שלא טוב הינו "רע", שכן אם אוהבים את הקב"ה אז שונאים "רע", התרחקה מה"שקר" עד קצה האחרון".

דרש ממני בהירות מוחלטת בכל מה שאמרתי לפניו, ומעולם לא נשא פנים. בשמחת אירוסיי אמרתי לו חידו"ת בסוגיא דמכות (יט:): בענין פדיית מעשר שני, ומענתי שיש שם מחלוקת התוס' והריטב"א על סמך ביאור הערוך לנר שם. לפי הבנתו (כמוכן מזכרוננו בע"פ) אין מחלוקת כזאת, וכוונת הריטב"א היא כדברי התוס'. הוא לא ויתר, דרש להביא את הגמ' ולעיין בפנים, והתעקש על הפשט. רק לאחר תחנונים מצידי ניאות להמשיך בשמחה.

כך גם היה בשמחת הברית לבני בכורי שיחי', דברתי אז בענין חובת לימוד תורה לבנים, ברצותי ליישב את לשון הרמב"ם המוקשה בהל' ת"ת. הוא הגיב בהריפות, אמנם הדברים טובים, אבל אין בהם כדי ישוב לקושי הגדול בדברי הרמב"ם⁶.

הוא לא אהב 'תורות' יפים מהסוג הישיבתי, שהכל 'חתוך' ומסתדר, ואמר לי שמסיבה זו לא הסתדר עם מרביץ תורה מסוים. 'זה לא אמת, צו שיין'.

כשחיברתי בבחרותי הקונטרס הראשון על הסוגיא דראוה מדברת בפ"ק דכתובות לא היה קץ ושיעור לשמחתו. הבאתי לו הקונטרס בתענית אסתר תשנ"ט, והיה מונח על שולחנו כל יום המחרת פורים דפרזים. אני נסעתי לביתי לפורים, ואח"כ שמעתי מפי הרבה אברכים שלא פסק מלהלל ומלשבח את הקונטרס בפני כל מי שנכנס אליו. כך היתה הנהגתו הקבועה לעודד ולשבח 'מאחורי הגב' מתוך מטרה שזה יגיע אל המדובר ויפעל את פעולתו ביתר שאת.

היה מדבר עמי תמיד נגד עבודות עריכה של ספרים [כנראה מחמת שגילה כי נמיה לזה], ושאדם צריך לעסוק בחלקו בתורה דייקא כאשר חננו ד'. זכרני שפעם יצא ממנו אחד מגדולי ראשי הישיבות זצ"ל שעסק בבירור מקחו של רבו והוצאת ספריו בסוגיות עמוקות של הש"ס, סיפר לי מו"ר זצוק"ל, שתבע ממנו היכן הם החידושים והמערכות שלו, וכלשוננו, 'מה עם משנת ר'.....'.

אאמו"ר שליט"א הראה לו פעם דוגמא מחיבור הסוכב לבאר את דיבורי 'ביאור הגר"א' על הל' מזוזת. רבינו לא התלהב כלל, ואמר לו, 'נהיית קבלן ליישב כל קושיא על הגאון'⁷?

⁶ בפ"א ה"א, נשים ועבדים פטורים מתלמוד תורה. אבל קטן אביו חייב ללמדו תורה שנאמר ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם. ואין האשה חייבת ללמד את בנה שכל החייב ללמוד חייב ללמד. ויל"ע בסידור דברי הרמב"ם, דסידר מתחילה הפטורים מת"ת והמתין לבאר עיקר חובת ת"ת על כל איש ישראל בה"ה, ופתח עוד במצות האב והרב ללמד תורה ולא במצוה ללמוד תורה, (הל' א-ז).

אגב, תוך כדי עריכת הברית, התקרב איזה אדם לא מוכר שלא נראה בעיניו, הוא התעקש להרחיקו מן המקום, ומי יבוא וגו'.

ככלל היה מחבב מאוד 'ירידה לשרשי הדברים' גם בפסקי הלכה, ולא מלאכת ליקוט ואיסוף, ופעם ציין כן כמעלה על א' מגדולי ההוראה שליט"א שהוא 'רב מן הדור הקודם' שפוסק מן הגמ' והשו"ע.

ב] היה מקדיש את כל כולו לברר את שיטות הראשונים השונות בכל סוגיא, ומחבב מאוד את השוואת שיטות הראשונים בנקודות מסוימות לצד מציאת חילוקים דקים ועדינים (כמה שיותר) ביניהם. ברם, כפי שהתבטא באזני פעם, איננו מדייק את מילות הראשונים (דוגמת הגר"נ פרצוביץ זצ"ל) אלא מן המנגינה, כלומר, נקודת המוצא של השאלה או התשובה בדבריהם ואופן הצגתה וכד', ומתוך עמל ויגיעה מרובים היה מוצא מספר רב של שיטות בכל סוגיא.

ג] בשיעוריו בעבר ובמיוחד בכתביו היה נוהג לשלב את העיסוק בשיטות הראשונים בידיעות וציטוטים נכבדים מספרי אחרונים, לעיתים נדחים, ובדרך כלל דחה דבריהם. ידיעותיו באחרונים ובספרי ראשי הישיבות היתה מפליאה מאוד, כל רז לא אנים ליה, בפרט הרבה להזכיר את הגרש"ש. קיננה בו רתיעה גדולה מלקבל 'תורות' ויסודות מהודשים כאשר הינם רחוקים מן הפשט, ומעולם לא הסכים עם מיגו – כח הטענה או פלגין נאמנות וכיוצא באלו, אבל תמיד הביא את הדברים בדרך משא ומתן.

ד] מצא טעם מיוחד לחזור על הנושנות והידועות, מבחיל על הרעיון כיצד לא ייעף ולא ייגע לחזור שוב ושוב. מחד גיסא, בדרך הכנת השיעור אפילו לא היה מציין בנאמר ונכתב ממחזורים קודמים. היו בידו מחברות וקונטרסים שונים, ואף ספרים ערוכים, מכמה וכמה מחזורים, בעיקר משנת תשמ"ה ואילך שנאמרו בישיבת מעלות התורה. [בשנת תשנ"ט שמעתי מהגר"ר סנדר פריינד זצ"ל, ראש הישיבה מרביץ תורה 'ארבעים חסר אחת']. הוא עיין בהם רק סמוך לאמירת השיעור, ולמרות זאת בדרך כלל, הבסים וגם עיקרי הנקודות היו דומים, אבל תמיד נמצאו תוספות ושינויים משמעותיים מאוד בדקות ובהדגשה.

ה] בדרך ליבון השיטות היה מגלה דחיה עד סלידה ותיעוב ממש מלהרחיק את השיטות, כלומר, נוהג מצוי הוא לחקור חקירה עם שני הבנות שונות בתכלית, ואזי 'לחתוך' את הענין עם תליה של מחלוקת ראשונים, דמר אחר חדא ומר אמר חדא ופליגי בזה. אצל רבינו זצוק"ל, ככלל, הראשונים כולם משתוים במה שנראה עולה מתוך הסוגיא כמו צד

⁷ כבר נתפרסם על דביקותו הנוראה בתורת הגר"א על כל מכמניה בנגלה ובנסתר, וכן אחיותו במנהגיו השונים. ברצוני לספר אפיזודה מעניינת, סיפרתי לו כי במשפחתנו המיוחסת דור אחר דור לרבינו הגר"א (משפ' שטרנבוך – פינס) ישנה תמונה שעברה במסורת שכלתו של הגר"א העידה כי התמונה הזאת הדומה ביותר מבין כל התמונות [תמונה זו נבחרה ע"י ר"ד אליאך להתנוסס בכריכת ספר הגאון]. הביע את רצונו לראותה. כשהביט בה מיד השליכה ממנו ואמר, זה איננו הגאון, זה פנים של גוי...

ביחס לספר הגאון והסערה הגדולה שהיתה מצד החסידים כלפיו, אמר כי הוא שמח שלא הפילו האחריות של הספר עליו, למרות שבא עמו הרבה בדברים על הספר, והוסיף שמחד גיסא המחבר הפריז על המידה, וכי מה איכפת לו אם המסורת לפיה נפגש ר' איצ'לה מוואלאזין עם האדמו"ר בעל צמח צדק מליובאוויטש היא נכונה... אבל מאידך גיסא, יש כאן עוולה גדולה מצד החסידים כי במהלך השנים הם כתבו והדפיסו ככל אשר חפצו באין מענה.

מסוים בחקירה נודעת, מה שבדרך כלל גם 'הדעת מקרבת' וגם הלשונות בגמ' ובראשונים משתמעים, והרי הם חולקים רק בפרט משמעותי שממנו נובעים החילוקים. זהו קו בולט מאוד בשיעוריו.

אאמו"ר שליט"א הדגיש זאת בהספדו, תוך שהשווה זאת לדרך רבינו חיים הלוי בספרו שהראב"ד אינו חולק על שיטת הרמב"ם בעיקר ההבנה אלא בנקודה דקה.

[ו] סגנון הסברות שלו. אף שהיה לו שפרא'ך למדני עם הגדרות עומק, מ"מ בסופו של המהלך תמיד הדברים מסתיימים לא בהגדרות התוכות ויצוקות אלא במין 'הרגשים' דקים שקשה לכטאם במילים, ולפעמים נמצא ה'זכר לדבר' או ההמחשה ממקום אחר. את רוב ההסברים הסופיים קשה להסביר בטלפון או אפילו בכתב, זה הובן רק עם תנועות הידים בהם הרבה להשתמש בבחינת 'כל עצמותי תאמרנה'.

ככלל, היתה לרבינו 'חולשה' גדולה שאינו יכול להשאר בצ"ע. הקושיא המרידה אותו עד כלות, ופעמים רבות היה טורח ומזיע להוריד משהו מ'חומר הקושיא'. המאפיין הזה, כפי ששמעתי לא אחת מת"ח מובהקים, בולט גם בספרו על אהלות.

[ז] היתה בו מצד אחד תקיפות הדעת וזיגבה לבו' לעמוד על שלו בסברא, ולהתנוכח וגם לחלוק עד להלכה ממש על גדולי האחרונים כמו הגר"ח והחזו"א ועוד, ועם זאת הנוסח של האמירה היה תמיד במורא גדול ובהדגשת ה'בעניי'. ברם, אחרי ההקדמה הזאת ההשגה באה בחריפות יתירה ש'זה ממש לא ניתן להאמר', במחילת וכו'.

ההסתכלות שלו על השיעורים, כפי שהתבטא הרבה פעמים, היתה כמעמד של מסירת התורה. הוא ייחס להם חשיבות רבה ועמדו בראש מעייניו ממש. היה מדרכן ודוחף לשמוע את ה'שיעור' בלילה מפי ה'חוזר'.

היו סוגיות שבהם השיעורים של הבוקר תפסו ממש את כל הווייתו ללא שיוור. זכרוני בשמחת אירוסיו של רמ"נ שליט"א, חברותא חשוב וותיק שלו, נכחו שם בני המשפחה ומכרים, ביניהם 'עמך' רב מעדות המזרח. תחת דרשה בשבח החתן כמקובל, ביכר רבינו זצוק"ל לעשות 'המשך' לשיעור. זה היה שבוע שבו היו ארבעה שיעורים כלליים ארוכים. רבינו פשוט 'שכח' את עצמו ואת המעמד, והאריך כשעה בהגדת השיעור. באמצע היו הפרעות מכיוון עזרת הנשים, ורבינו דרש להשתיק שם, 'כבוד התורה'. מדי כמה דקות רבינו כאילו שב אל המקום, ומבחר, זהו כבודו של 'חתן תורה' דידן וזה שבחו שמגידים שיעור כזה בשמחתו. אין מתאים יותר מזה. 'וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים', ומשתאים מגודל המעמד.

בנוגע להוצאת הכתבים והשיעורים לאור עולם זכיתי לשמוע ממנו רבות בשל התעסקותי בדבר בימי בחרותי.

ההתעוררות הראשונית לכך היתה כאשר זכיתי תוך פרק זמן קצר למצוא באפולונית תחתית ארונות הספרים בבית הכנסת הגר"א שתי מחברות על שבת פרק כירה, האחת, ממרן הגרש"ז זצוק"ל, והשניה, מאת רבינו זצוק"ל. בתמימותי נגשתי אליו והשבתים לו

על אתר לשמחתי הרבה בלי שהשארתי בידי העתק. לאחר זמן דברתי עמו אודות הנחיצות שבאסיפת כל השיעורים שאמר במשך השנים לפונדק אחד. הוא גילה התענינות עצומה, ובעידודו התמידי עסקתי בזה תקופה ממושכת במוצאי שבתות, לכתת רגלי מבית לבית בין תלמידיו, לאסוף ולקבץ נפורים, לסדרם ולמיינם.

מסיבות שונות לא היתה לכך תוצאה ממשית בכל הקשור להוצאת ספרים לאור עולם, אולם מני אז, בהשתדלותו ובמסירותו של אחד ממקורביו שיחי, ערוכים ומסודרים השיעורים בהדפסה נאה ובכריכות מחודרות על הרבה מסכתות, ולעיתים מכמה מחזורים, במעונו של רבינו.

רבינו זצוק"ל שמר על ספרי השיעורים, שהיו מונחים בחדר הפנימי בביתו, מכל משמר, וכרכים אלו היו חביבים לו עד לאחת. פעם התבטא, כי הסיבה לכך שאת כובעו היה מסיר בכניסה לבית המדרש, ואילו את החליפה היה תולה סמוך למקומו בבית המדרש, כי בראש חודש אחד, קיבל מן המשרד מעטפות עם צ'קים לחלוקה לאברכים, והניחם בכיס החליפה ונגנבו עם 'כתבים' שהיו מונחים יחדיו, 'הגנבים רצו את הכתבים ובטעות לקחו גם את המעטפות. והוסיף בצער, שאת הצ'קים ר' משה [ויסלובסקי] הספיק לבטל, ואילו הכתבים נאבדו ללא שוב.

שמעתי ממנו כו"כ פעמים, כי הנמנעות שלו ממתן האישור לפרסום השיעורים היא בעצם בעיה אישית שלו שהוא 'אינו מסוגל' להוציא מתחת ידו דבר שאיננו מוגה ומושלם.

ופעם אחרת הגדיר, אני לא מסוגל לחשוב שזה ה'סוף פסוק' שלו בסוגיות אלו, וכאשר בעזותי שאלתי, והרי אין לדבר סוף, ואטו אם יוציאו אחר כך, יצא באופן משובח יותר, נענית כי אה"נ ואין הטעם על פי שכל, אלא ברגשת לבו איננו מסוגל, והרי הוא אנוס בכך.

בעדינותו התנצל בפניי על טרחתי הרבה, ואמר לי כי זה לא לחנם, ובסוף עוד יצא מזה משהו, ובהזמנות אחת התבטא כי יכיר לי על כך טובה בזה ובבא. [בכמה הזדמנויות שמעתי ממנו כי הגר"י פטרוף אחראי על כך].

שמעתי ממנו בכמה הזדמנויות שלולא ההכרח שלו להוציא את הספר על אהלות ביום היארצייט של אשתו הרבנית ע"ה, אף ספר זה לא היה יוצא לאור עולם.

יחד עם זאת, היה מרבה להתאונן על כך שדבריו לא נכתבים בצורה ראויה ואין יורדים לסוף דעתו, ולבינתיים כל הנסיונות שנעשו על ידי כותב השורות ועל ידי אחרים להוציא חלקים משיעוריו בצורה מסודרת ומכובדת עלו בתוהו. עם זאת ניתנה לי הרשות להוציא שיעורים מסוימים ולהוציאם במתכונת כזו או אחרת מעל גבי כמות שונות.

על גדלותו העצומה בידיעת התורה, וכן על שקידתו הנוראה והאיומה איני רואה צורך להרחיב, ולא בי הוא⁸, אחר מה שתואר בהרחבה בפי אדירי התורה וגדולי הדור, וכן ותיקי התלמידים, להם נאה להם יאה, והכל הולך למקום אחד⁹.

את האהבה העצומה לתורה נוכחתי לראות באותה תקופה שהגה בשמועות דפרק כל הכלים, ונפלה בחלקי הזכות בגמר הסדר מעט אחר השעה שנים בלילה להתלוות אליו להליכה, ארוכות וקצרות לצורך בריאותו. היה פותח בכל יום תמיד, מתחילת השמועה בע"פ, המשנה, ואח"כ הגמ' והרש"י ודיבורי התוס' וכו' וכו' ומבארם כמו לתינוק בן יומו פעמים אין ספורות למו, כדי לקנות הדברים בעריכת שפתים.

באותה תקופה היה כותב את חידושי לפרק זה 'בין המשפתיים', בשמחות ובאירועים שונים. היה כותב ומוחק, מגיה ומתקן, עד אין קץ.

היה מוצא טעם וחיות אין סופיים בעצם דברי הגמ', ב'אמר אביי' וב'אמר רבא', גם בלי שום תוספות, וכבר האריכו בנקודה זו.

שמעתי ממנו כמה פעמים על שימושיו את גדולי התורה וחיבתם היתירה כלפיו, ורוב הדברים ידועים כבר. רק אציין כי שמעתי מפיו כי הביטוי המפורסם על אביו מרן הגרש"ז זצ"ל 'אבוא דשמואל' התבטא זאת הרב מטשעבין זי"ע לאחר שנתפעל מאוד בדיבורו עמו בלימוד. [וזה מאיר באור אחר את התבטאות הגרש"ז].

ומ"מ אציין אנקדוטה אחת שהזיתי בעצמי, התיישבתי לידו פעם במוצאי ש"ק אחרי הבדלה, היה זה בבית הכנסת הגר"א בבני ברק (ברח' ברטנורא), הוא החל בלימוד משניות מסכת עוקצין עד שסיימה שם במקום¹⁰. הוא קרא והסביר ב'קודים', חרוז ודילג מענין לענין כמו שאומרים 'אשרי יושבי ביתך', הערות הגרע"א עם ישובי החזו"א ועוד. אשרי עין ראתה.

⁸ רבינו היה מתבטא לעיתים קרובות כי לשונות של ענוה לפעמים זה ג"כ גאוה, כי דבר שפתים אך למחסור, ודוק.

⁹ כאשר סיפרתי להג"ר ישראל יצחק קלמנוביץ שליט"א שנמצאו מכתבים מאת הג"ר דב לנדו שליט"א בהם הוא מכנה את רבינו בתואר 'מורי ורבי', אמר כי אמר לו לפני הרבה שנים שאין בנמצא מי שידוע הש"ס כמוהו.

¹⁰ מרשימה מלפני כמה שנים: נתגלגל לדבר מענין לימוד משניות, והתאונן על מה שבילדותו בעין חיים לא למדו משניות כלל, אלא הלכו מן החומש לגמרא, ובאמת גם חומש כמעט לא למדו, ובאמת אצל גדולי עולם רואים שהיה להם סדר למשניות. וסיפר שפעם היה בחיפה ולמד כהרגלו משניות אחר התפילה, ור' יעקב רוזנטל נתרעם בפניו שמעולם לא שמענו שלומדים משניות, והשיבו כי הגרע"א חיבר תוס' למשניות, ואין לומר שכתבו כפי' בעלמא דרך לימוד הגמ', שהרי מציין עליו דברי התוס' בגמ' ועוד דברים הגלויים לכל מעיין.

ובאמת שדברי ר"ת (בתוספות קידושין ל. ד"ה לא צריכא, וז"ל, ור"ת פי' שאנו סומכין אהא דאמרינן בסנהדרין (דף כד.) בבל בלולה במקרא במשנה ובגמרא דגמרת בבל כלול מכולם) מחודשים מאוד, ובאמת הגר"א נהג למעשה 'שליש' כפשוטו, ומ"מ לא הנהיג כן בקול רעש גדול, ותלמידיו וביחוד ר"ה מוואלאזין היו 'פרקטיים', והבינו שא"א להשתית כך את הלימוד מתחילה, וי'שליש' נאמר אחרי שכבר למד הכל.

ב

שמח ומאשר בחלקו

מאוד ייקר ושמח בשיעוריו ובחלקו המיוחד לתורה, ומדי פעם היה מתענג בשיחתו על התועלת המרובה שבהם, ולא היתה בכך סתירה לענוותנותו ושפלותו היתירה.

מיד עם היכנסו לישיבה הק' סידר לי חברותא סדר ראשון עם הרה"ג ר'.... שליט"א, ואז המתיק לי בסוד, ואמר, שזוכר איך נכנס לישיבה, הגיע אז מישיבת, וסיפר לרבינו כי קודם לבואו נתייעץ על המעבר עם ראש ישיבתו..... שליט"א. הלה אמר לו בהאי לישראל, בדרך הלימוד אינני מרוצה ממה שלומדים שם, חושבים שם שמבינים יותר מרבי עקיבא איגר, אולם המעלה שם היא שיודעים שיש עוד מסכתות בש"ס חוץ מ'נשים' – נזיקין, יש שבת ויש אהלות וכו'.

ואז הוסיף לי, זה מה שכולם מבינים, אולם באמת המעלה האמיתית כאן היא שאמנם עמלים ומתייגעים להבין גם אחרי הר' עקיבא איגר, ולא מקבלים את הכל כמובן מאליו. בא לגנות ונמצא משבח.

ובהזדמנות אחרת אמר בסיפוק רב על שיעוריו, שאמר לו יבלחט"א הגאון ר' נחום פבלוב שליט"א, ששמע שיעורים מר' שניאור קוטלר, ומר' בער'לבריסק, וכאן הוא נהנה יותר מהשיעורים. והוסיף, שר' נחום הנ"ל אינו חשוד על שקר וחנופה.

בכל עת היה חוזר בענווה שסיפרו לו ת"ח כי קיבלו תועלת מהספר באהלות [כדוגמת הג"ר אברהם רייסנר זצ"ל] ומההערות שהובאו ב'ארחות שבת'. [ופ"א הוסיף, אני מרגיש שזה ממש תביעה עלי שלא סיימתי לכתוב על כל הפרקים באהלות, יש בספר רק עד פרק אחד עשר].

הרגשתי אז כשישיבה את שיעוריו ואת ספרו, שאינו מתפאר כלל, אלא כאומר בסיפוק ובחדוה 'זה חלקי מכל עמלי'. ברוך ד' שזיכני¹¹.

היה משתבח תמיד בכך שהשיעורים הינם חדשים, ושהוא חש כי הוא אינו נעצר במקום, והיה מספר בזה כמה עובדות. אמר לי פעם, שיש לו חלישות הדעת מגדול א' שליט"א שבכל עת כותב על נושאים חדשים בחיות וברעננות.

¹¹ בכללות היה דרכו תמיד להסמיק אהרדי הודאה וסיפוק על הטוב מחד גיסא, ומאידך, הבעת צער ועגמת נפש על מה שחסר. זה היה בולט מאוד. ידע תמיד להעריך ולייקר את מה שיש, אולם מאידך לא להסתפק בזה, ולנוח על זרי הדפנה, אלא 'הרחב פיך ואמלאהו'. כך גם בהנהגתו עם התלמידים, מעודד ללא גבול ותובע ללא הרף.

כך היה שמח ומתענג בכל השגה והשפעה רוחנית. אמר לי פעם, כי לו בצעירותו היו לו שיחות כגון אלו שאנו זוכים לשמוע היה גדל יותר¹². אין לתאר ולשער את גודל הנאתו כאשר שמע ממנו שמתחזקים מהשיחות המודפסות בספרים ובגליונות¹³.

¹² אגב, תמיד הדגיש שאינו איש דברים, והוא ביישן ונחבא אל הכלים מטבעו, והפעם הראשונה שדרש ברבים היה בשמחת שבע ברכות לתלמידו הגר"ר אוריאל אייזנמל שליט"א, ואח"כ לאט לאט 'הותרה הרצועה'. בשנים קדמוניות כשהיו נאספים בביתו בעת סעודה שלישית לא נשא שיחות מוסר כמו בשנים לאחר מכן רק היו מדברים מעניני הפרשה.

פעמים רבות היה אומר בענוותנותו שאינו מסוגל לומר את השיחה כי לא למד היום כראוי וכדומה. וראה לשונו הנוראה בהקדמות ספרי אהל רחל, והנחמה כי 'הדברים בעצמם דברי אלקים חיים נחמדים ונאמנים'.

בשמחות וכד' היה מחבב תמיד דברים היוצאים מן הלב בלא שום הכנה, והזכיר את המליצה שאומרים העולם, 'ודרשת והקרת ושאלת היטב, והנה אמת נכון הדבר, נעשתה התועבה הזאת בישראל'. אם הדבר בא ע"י הכנה הוא תועבה.

כן היה דרכו תמיד לאהוב את זרימת החיים הטבעית ועליצותם ולסלוד מן החשבונות הרבים וההתחכמויות, וכך היתה הנהגתו עם הרבה מתלמידיו ומקורביו.

¹³ בפעם האחרונה שזכיתי לשהות במחיצתו ביום חמישי פר' תרומה, כמה נהנה לשמוע על התועלת שבדבריו המודפסים בגליונות 'רוממות' שרבים נהנים מהם. בפרט היה שמח כאשר הייתי מציין לו שמות של אנשים שהיה להם תועלת מזה.

מענין לענין באותו ענין, סיפר שהיה נוהג ללכת יחד עם הגאון ר' בער'ל סולובייצק מבריסק לשמוע את שיחותיו של המשגיח ר' הצק'ל שאמר בביתו בירושלים, והמשגיח היה ממתין על בואם. פעמים רבות הזכיר את שמו של המשגיח בסילודין וברשי קודש, ובסדר מוסר בישיבה היה לומד לפרקים בספר אור יחזקאל.

תקופה מסוימת היה לומד לסירוגין יום אחד בספרא דצניעותא עם ביאור הגר"א ויום אחד בספר אור יחזקאל, וזה נורא למתבונן.

התבטא פעם, כי המיוחד במשגיח זה התביעות הנוראות שלו. תביעות אלו ה'ורדות עד לשיתין' אינן נותנות לו מנוח, ותביעות כאלו אינם בנמצא בשום ספר.

מרשימות: אמש שמעתי עובדא נוראה ממו"ר הגר"ש אויערבאך שליט"א בכינוס המוסר בב"ב, ששמע מת"ח נאמן שהיה נוכח בחדר בעת שנפגשו קברניטי המוסר בדורינו משרידי בית היוצר דקעלם, בעל המכתב מאלהו והמשגיח זצ"ל, והוא עשה עצמו ששקוע בעיון בספר. היה זה בתקופה שהגרא"א זצ"ל שימש גם כמנהל רוחני בישיבת פוניבז' וגם כראש וראשון בגייטסהד, ושמע כי המשגיח ז"ל מתרעם עליו על זאת, היאך יתכן שלא ירד ממדרגתו בטלולים כאלו בארץ נכר וכו', ויען הגרא"א: מעידני בעצמי כי בהיותי בשדה התעופה באנגליה הנני חש כמו בהיכל הישיבה דפוניבז', (נורא נוראות!), אולם המשגיח לא קיבל זאת והפמיר: נו, נו

כמו כן סיפר רבינו זצוק"ל כמה היה המשגיח מתריע על כך שעסק המוסר לא יפגע מאומה מהעליה התמידית בעיון התורה, וכאשר היה משומעי שיחותיו בירושלים עיה"ק היה משבח בפניו ומרבה בקילום אחד מקרובי משפחתו כי אצלו הוא מתעלה במוסר יחד עם השטייגען בלימוד.

באותה הזדמנות התבטא רבינו, שמכל בעלי המוסר הדרך של קעלם היא למעלה למעלה, 'התביעות שלהם נוראיות. היו אנשים גדולים, ר' משה רוזנשטיין היה איש קדוש ומורם מעם'.

גם את התפילות בישיבה הק', ובפרט בימים הנוראים היה מייקר מאוד, והתבטא פעם כי היה 'גבוה מעל גבוה'. וסיפר לי ממש בפשטות ובלי שמיץ של התפארות, כי ת"ח אחד בא בימים [זצ"ל] שנודמן לתפילה בישיבה, לאחר שבשנים עברו התפלל במקומות המפורסמים בישיבות פוניבז' וחברון וכו' אמר שמעולם לא הרגיש רוממות כמו בתפילה אצלנו.

לצד זה, היה מרבה להתאונן על עצמו שאינו לומד מספיק, בין בחלק העיוני ובין בחלק החממות, וכן שאינו זוכר מספיק כמו בעבר [והיה נאנה, 'מתחילים לשכוח']. לפיכך לא פלא הוא שכמעט בכל הזדמנות היה מדבר על הצורך להיות 'שמח בחלקו' ברוחניות. פעם בעת גילוי לב נדיר התבטא באזניי כי הנסיון הכי קשה עמו הוא מתמודד הוא להיות בשמחה תמיד.

ג

הדרכות שונות – מועט המכיל את המרובה

פעם התאוננתי בפניו על כך, שמצוי שבתחילת הבוקר נכשלים בביטול תורה איזה זמן, או בדיבורים של ליצנות וקלות ראש לפני הסדר, ואזי הדבר משפיע על כל ההמשך, שכבר קשה ללמוד כשורה. ושאלתיו, האם באמת נכון להרגיש כך, כי אני רואה שישנם שלא מרגישים כך, ואינם סובלים מתופעה זו.

והשיב לי, כי אמנם הרגשה זו היא הצודקת, תורה זו לא חכמה, וכך צריכים להרגיש, כי תורה הולך עם קדושה ועם רציפות, והוסיף לספר כי בצעירותו היה בשערי חסד זקן שהיה ירא שמים עצום, ומרבה בטבילות, וכאשר במקוה בבוקר היה מאן דהו משמיע איזה הלצה, היה גוער בו שהורם לו את כל היום. לשאלתי, א"כ מהי העצה. השיב, מי אמר שהתחלה היא רק פעם אחת ביום, מדי בוקר, צריך להתחיל בכל עת. אני עושה כל הזמן התחלות. עמוד והתחזק.

לפני נישואיי שאלתיו על הדרכה, ואמר לי כי בשנים קדמוניות לא היו זקוקים לזה כלל, והטעם הוא כי באמת אין בזה שום כללים, והמדריכים כיום רובם מזיקים יותר ממה שהם מועילים, כי לא שייך ליתן הדרכה אחת לכל האנשים והמצבים, ואז השתמשו בדעת תדיר, וזו העצה היעוצה שלא לאבד בשום מצב את הדעת...

ועוד אמר, כלל זה יהא נקוט בידך, תמיד להיות בבחינת 'סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה'.

פעם שאלתיו, אולי למעט בכתיבה, ולכתוב רק בקיצור ולא בעריכת מערכות באריכות כדרכי, ואמר כי אין לו לאדם לנטוש את המתנה המיוחדת והכח שחננו בו השי"ת, ולכן לא להרפות מזה, אפילו אם בא על השבון החספס וכו'. ומטעם זה הורה לי לקנות מחשב לכתובת החידו"ת [בהגבלות שונות].

תמיד היה 'מחנך' באופן אישי כל יחיד, והמקורבים אליו בפרט זכו ממנו לעיתים קרובות לקיתון על פניהם בתוכחת מגולה מאהבה מסותרת¹⁴.

ד

פירוים מדרך עבודתו בקודש

זכיתי לסעוד על שולחנו בקביעות מדי שבת בשבתו ארבעה שנים ברציפות [למעט כמה חדשים באמצע, שמחמת אצילות יתירה וזהירות בכבוד תלמידיו סעד כמעט לבדו, ואכ"מ]. דל קולמוסי מלהביע הזכות הגדולה לראות המורא הגדול והיד החזקה בכל ההנהגה המרוממת וביחוד באמירת הקידוש בליל שבת קודש, 'ושבת קדשך באהבה וברצון הנחלתנו'. מעידני כי פעמים רבות זלגו מעיני הנוכחים דמעות מגודל המעמד.

פעמים רבות הרגשנו כי רבינו זצוק"ל מתנתק מכל הסובב במשך שעה ארוכה, היה מביט נכחו כצופה בנעלם, ומתייחד עם קדושת השבת קדש קדשים.

ברצוני למסור בזה עובדה נוראה שאירעה בראש השנה תשנ"ח. היה זה הר"ה הראשון שהייתי בישיבה. האוירה בליל ר"ה בביתו נאווה קודש אינה ניתנת לתיאור. היה חרדת קודש סביבותיו עד שהיה קשה להכניס אוכל לפה ואפילו להזיז מזלג.

ביום המחרת, כאשר נכנס לתקיעות, [באותם השנים, היה מתפלל שחרית כותיקין בבית הכנסת הגר"א, ושומע התקיעות, ואח"כ נפנה לביתו, ולתקיעות מגיע לישיבה], היו פניו להבים ממש, דודי צח ואדום, עיניו כנחל שומף דמע. מעמד נורא. בכה ממש כאשר לאחר הברכות פלט אך בקושי המילה 'תקיעה'.

¹⁴ גילה כי נטיה מסוימת לחסידים ולחסידות, ולכן דיבר עמי תמיד שלא אמשך לזה, ודרש ממני התחייבות על כך. פעם למדתי ספר חובת התלמידים בסדר מוסר, בהליכתו בין הטורים הבחין בזה וסגר את הספר בחזקה.

בעדינותו הרבה אמר לי פעם, כי הוא מתבייש ממש בכמה דברים שעוללו המתנגדים לחסידים, כגון שגירשו את הברדיצ'בער מהעיר פינסק בעש"ק אחר חצות עם כל מטלטליו.

התבטא בפניי על חסידות מסוימת, שבעבר היו נוהגים להתפלל שם באריכות גדולה ללא הגבלת זמן, עד שבא אדמו"ר ושינה, שזו עוולה גדולה, אך בסוף הפטיר בלימוד זכות ושבה על אותו אדמו"ר שריבה והפליג את לימוד התורה שם, ו'כל הפציק לא ישוו בה'.

כך תמיד היתה דרכו, 'באשר משפטו שם פעלו' למנות שבחים לצד הבעת ביקורת. ככל שהיה ער לכל תווה של אדם וקולט את כל מהותו ופנימיותו כבר במפגש הראשון, כפי שהוכח במקרים רבים, היה מעלה על נס מעלות שגילה בכל אחד.

לדוגמא, החווה פעם באצבעו על אברך אחד, כי הוא בן עליה, וזאת משום שהבחין בו, שביום שדילגו על תחנון בישיבה [עקב סנדקאות] היה חסר לו התחנון, והלך והשלימו בבית כנסת הגר"א.

לאחר התפילה סר לביתו, והזמין גם את הבעל תקיעה לביתו לסעודת היום. כבר מלכתחילה הרגשתי שהאווירה השתנתה לגמרי. דיבר על השיטות השונות בתקיעות, והחל להיזכר במהלך השנים האחרונות, מי תקע וכיצד עלו התקיעות וכו'.

לאחר מכן החל לספר כל מיני סיפורים מתהלכות האדמורי"ם וכו'. ויהי לפלא, אחר שגם בשבתות 'רגילות' היה זה חזיון בלתי נפרץ שידבר בכאלה. ממש לא ידעתי את נפשי למראה עיני.

טרחתי אח"כ לברר את אשר נעשה, ונתברר לי שרבינו אמר למקורבו, כי לאחר שבמהלך הקיץ של שנה זו לקה פעמיים בלבו, ועתה הרגיש אימת הדין נוראה ואיומה עד כדי פיקוח נפש וסכנה ח"ו, ולכן היה מוכרח להחליף את האוירה.

על עבודת התפילה שלו כבר נתפרסם הרבה, אף שהיה מגלה טפח ומכסה טפחיים.

ואעתיק בזה ממה שכתבתי לעצמי בעוד הלן נרו עלי ראשנו.

"הדרך לקבל טעם בתפילה ולמצוא התחדשות בכל תפילה ותפילה היא בעשיית התפילה רחמים ותחנונים, והכריחה מה'קבע' בתפילה, כלומר, מלתחום את התפילה לזמן קצוב ומוגבל, ולהתפלל מתוך לחץ.

רבינו שליט"א סבור כי לכתחילה ראוי להקפיד על קריאת שמע בזמן הראשון של המג"א, ואף שנפסקה הלכה כהגר"א¹⁵, וכן הוא נוהג הלכה למעשה בישיבתינו הק' להתאמץ להתחיל כדי שיהא גומרה עם זמן מג"א, אבל בשבתות וימים טובים, כאשר זה גורם לחץ ובלבול ומפריע את ישוב הדעת הנדרש לתפילה, הרי הוא מוותר על הידור זה, ואינו חש מאומה לסיים בזמן זה, אף כאשר הפער הוא בדקות אחדות.

מן העיקרים אצלו היא שתהיה התפילה ללא לחץ וללא זמן סיום, כי לא זו בלבד שהרי זה נכנס תחת מתכונת 'תפילתו קבע', אלא כך היא הדרך וכך היא המדה בחוייה רוחנית ונפשית. חוייה לחוצה ומתוחה איננה חוייה. להיכנס ולחוות את הקירבת אלקים שישנה בתפילה, את ה'פשוט גופך מעל נשמתך'¹⁶, לא ניתן מתוך הרגשה של 'יוצא זיין', ולהיות אחר'.

¹⁵ אף שכידוע נראה בדברי המשנ"ב שהעיקר כהמג"א, מ"מ כבר נפסק כן ע"י רבותינו ז"ע, והכי פשיטא ליה למסקנא דדינא.

¹⁶ כדברי הנפש החיים (שער ב פרק ג), וז"ל, לזאת בעת עומדו להתפלל לפני קונו ית"ש יפשיט גופו מעל נפשו, היינו שיסיר כל רעיוני ההבלים הבאים מכוונות הגוף שנחקקו ונתדבקו בנפשו, שלא תהיה עבודת תפילתו רק בהנפש ורעותא עילאה דיליה וכו'.

זוהי ממש ההגדרה של ה'עומד ומתחמא לפני קונו' שראינו דבר יום ביומו. לא היתה זו רק פניה ישירה כדבר בן אל אביו, אלא הרגישו שהוא מתנתק לגמרי מן המקום והזמן, ודוק.

בישיבתנו הק' מתאפיינת התפילה בהיעדרם של 'זמני סיום' ושעונים מתקתקים. רק כך ניתן היה להיכנס לעולמה הקסום והנפלא של התפילה. תפילה כזאת הפורצת גבולות מקום ושעה, ופורסת ידים וכנפים אל על, משל ההוייה הפיזית הגשמית מנסה להשיל את עצמה מעל הרוח.

בשעת השקט הנדירה והתדירה הזו, מבקש הגוף להרפות מאחיזתו הלופתת והמטרידה בנפש המשתוקקת ליוצרה, המנסה להשתחרר כימעא מכבלי החומר העכור הקושרים אותה כחבלי הידעוני אל הקרקע. זוהי רוממות מיוחדת דקה מן הדקה. קשה לגעת יותר באוירה".

זכיתי לחוות מקרוב במשך תקופות אחרות בהם נגשתי לפני העמוד בישיבה הק' כמעט בקביעות. פעם אירע שבהחפזי להספיק את ברכות ק"ש עם הזמן הראשון מהרתי מעט בברכת יוצר אור, וכן הזדרזתי לסיים את ברכת הבוחר בעמו ישראל באהבה, ונמצאתי משלים עמו את הברכה בלא שיספיק לענות אמן אחרי ברכתי כמנהגו כדעת הגר"א.

לאחר התפילה הוא קרא לי, ונזף בי נוראות באמרו שהרסתי לו את יוצר אור, והפסדתי לו את האמן של אהבה רבה, ומחמת זה כמעט קלקלתי לו גם את הכוונה בק"ש. 'הכיצד תוכל בכל ימי חיך להשלים לי כל זה? אמר בכאב עמוק. נחרדתי מאוד ופרצתי בבכי, נתעוררו רחמיו ונעתר למחול בתנאי כפול שלא אשנה באיולתי לעולם.

אף שלמראית עין היה נראה כאילו יש לו שייכות ונגיעה עם תענוגות העולם, כאשר בענוותנותו כי רבה היה 'משפילי לראות' בהנהגתו הפשטנית קדושתו היה למעלה למעלה ראש. ואציין בזה ב' עובדות שעולים בזכרוני עתה.

הייתי מופקד על הכנת והבאת טרמום הקפה מידי לילה לסדרים הארוכים בלילי החורף הקרים. הייתי מכין בביתו את כל הרכיבים בתוכו, מים קפה וחלב [לפעמים מעט שבמעט דבש], ורבינו היה מוזג מן המוכן לכוסו. מדי יום הייתי מחליף את כל התכולה לאחר שטיפה והדחה הגונה. חיסרתי יום אחד בישיבה מאיזה סיבה, ואז נחרדתי להיווכח כי רבינו זצוק"ל באין משיב שמה את התרכובת הדוחה לאחר שהיה של למעלה מיממה בתוך הטרמום.

זכורני שפנה פעם לממונה על המאכלים בש"ק, כי יפסיק להגיש איזה מאכל לשולחן, כי מרגיש שקיבל בזה טעם.

לנגד עיני צפים שני מקרים שונים דחזא בישות בתלמידים שגילה בהם תאות יתר לתענוגות, איזו דחיה היתה לו מכך. [ואכ"מ להאריך בפרטים].

פעם הלכתי עמו בדרך, והיה נדמה לו כי ראה איזה מראה בלתי טהור וכו', וגער בי מאוד, והעמיד אותי בתנוחה שמכאן ואילך אסתיר לו, והתמרמר מאוד היאך אני פושע ומועל בתפקידי לשמור עליו. [ברור שלא היתה הכוונה שלי מותר להתבונן, ופעם דבר עמי על כך שאפשר ללכת עם עינים פתוחות ולא לראות כלום, ומ"מ נהג סלסולי קדושה בעצמו].

יחסו האבהי לתלמידיו בניו ולכל לב נשבר ונרכה

בנושא של 'בין אדם לחבירו', אם אמרתי אספרה כמו, אין ספורות למו, ובהרבה דברים אין לך יפה מן הצניעות וכו'. ואנקוט רק דוגמאות אחדות.

אחד מתלמידיו בישיבת איתרי התחתן באדר תשל"ה. שבועות מספר קודם החתונה, בירר רבינו את מועד החתונה המדויק אצל אותו תלמיד, ונימוקו בפיו, מאחר שאחי שיחי' אמור להינשא בחודש זה, אין מן הראוי שיקבעו החתונות לאותו יום, שכן אצטרך להשתתף בחתונתך ולא בשמחת אחי, והרי הוא בכל זאת אח....

בעת שנסגר השידוך שלי, חותני שיחי' החליט ששמחת ה'וארט' והתנאים יערכו יחד למחרת. התקשרתי לרבינו לבשרו. רבינו דרש מפיו, היכן אתה נמצא עכשיו, אני מעוניין לבוא ולשמוח עמך. נסיתי להסביר כי אין להיכן לבוא, ורק למחר הוא קרוא לשמחה. רבינו המשיך להתעקש על זכותו לבוא ולהשתתף עכשיו בשמחה. לאחר משא ומתן ממושך ניאות להמתין לי בביתו, בתנאי כפול כי אניע תיכף ומיד.

כיוצא בזה ישנם סיפורים בלי גבול ומידה על התמסרות מוחלטת ברוחניות ובגשמיות, הוא נשא אותנו על כפיים, דאג ונלחם על טובתנו יותר מאשר אנחנו בעצמנו. אין די באר ואין די עולה.

אך יותר מכל ולמעלה ראש היתה דאגתו ליתומים ולנדכאים. אספר כאן ב' עובדות שבדידי הוהעובדא והייתי מעורב בהם. בהגיע בני הבכור לגיל הכניסה לת"ת, מקומו כבר הוכבט בחיידר מאוד מיוחד ומבוקש. מישהו גילה את אזני כי דעת רבינו אינה נוחה מחיידר זה, והחלטתי כי לא אעשה שקר בנפשי להתעלם מדעתו ואלך לדרוש את הענין. רבינו השיב לי בנחרצות, כי אף שאינו יודע על בעיה ספציפית בחיידר זה, גורם בהנהלת אותו ת"ת הוא מראשי פורצי הגדר בחומת החינוך (בענין הכנסת תוכנית הליב"ה שכבר החל באותם ימים בהסכמה ולא בכפיה), ולכן למרות הקושי, שלא אשלח לשם בשום פנים ואופן, כי בחיידר צריכים סיעתא דשמיא, ולמנהל כזה אין סיעתא דשמיא.

לא היה לי קל, אך בחוסר ברירה השלמנו עם רוע הגזירה, ונאבקנו על קבלת בננו בחיידר איזורי אחר, שנחשב לפחות ממנו. לימים, נזדמן לפני רבינו איזה מקרה של ילד למשפחה עם קשיים, שאותו הילד ביקש להתקבל לאותו ת"ת ולא הסכימו לקבלו. רבינו ברוחב דעתו הכריע כי טובת הילד ללמוד בחיידר זה, ואין להחמיר עליו בכגון דא. הוא התקשר אצל אחד המנהלים לבקש כי יקבלוהו. הלה לא טמן את ידו בצלחת, עלה ונכנס אל בית רבינו, ובפיו טרוניא: נודע לו כי הרב הורה לתלמידיו שלא לשלוח לחיידר, הכיצד הוא שולח את אותו ילד?

רבינו לא נרתע וביאר לו את נימוקו מחמת שהוא גורם במעשיו להרס החינוך. הלה מיהר להוכיח בפני רבינו כי אף שבמכלול פעולותיו הוא נותן יד למגמות ההרס, אך

בחיידר זה לא שלח בו יד, והוסיף לדרוש מכתב כתוב וחתום בכתב יד רבינו שהתלמוד תורה הוא מצוין וכו'.

רבינו שלא יכול היה לעמוד מנגד למול צרת המשפחה הנ"ל, השליך את כל כבודו ארצה, וכתב את המכתב המבוקש בניגוד לרצונו ולהוראתו לתלמידיו. [מפני הרגישות, לא ניתן להכביר בפרטים, המעשה נורא ליודעים].

אחה, כמה מיוחד היה רבינו במידה זו שאינו יכול לראות בצערו ובמצוקתו של מאן דהו, והרי הוא מסוגל לפשוט עורו מעל גופו לכסות ולעטוף את הסובל והמסכן, ולחתוך נתחים נתחים מעצמו בשביל כל יהודי.

מקרה נוסף, לפני כשנתיים החילתי בתפקיד בישיבה בשעות אחה"צ. בבקרו של יום בהיר, ממש עם כניסתי לתפקיד, מצלצל הטלפון, ועל הקו רבינו זצוק"ל, ובקשה בפיו, ישנו בחור פלוני בישיבה קטנה פלונית לבני עדות המזרח בעיר פלונית, והינו יתום מאב, וכי למרות שאינו מכירו כלל צריכים להשתדל לעשות הכל להכניסו לישיבה. נסיתי להסביר כי אנכי עדיין חדש בתפקיד, וכל הנושא של הקבלה מורכב מאוד, והמשימה מאוד קשה עבורי. רבינו נזף בי ממש, כיצד איני 'הופך את העולם' בשבילו. עשיתי ככל יכולתי, דרשתי וחקרתי, והתברר כי הנער באמת אינו מתאים מבחינת הדרישות, והדבר אינו בא בחשבון.

רבינו התקשה להשלים עם רוע הגזירה, וניסה פעמים נוספות ללחוץ בדרכים שונות, ופסק מהשתדלותו רק כאשר הוברר לו כי הנער באמת אינו מתאים וכו'.

לבסוף נודע הדבר, כי גורמים באותה ישיבה, הידועים כשנאתם לרבינו זצוק"ל, ידעו היטב את ה'סוד' של רבינו עם יתומים ואלמנות, והשיאו עצת אחיתופל לנער, שילך ויראה חזותו אצל רבינו יחד עם אמו, ואזי מובטח לו מקומו. לא יאומן.

את המבט של רבינו זצוק"ל הכ"מ על חסד והטבה למדנו מדבריו עצמו בהספדו על הרבנית ע"ה:

"ב'חסד' שעושים אפי' בלא 'לב' הלא גם לדבר גדול ייחשב, הלא בכך מקבל בינתיים יהודי טובה, הזולת ככל אופן נהנה מטובה זו, כל שכן וכל שכן ה-'חסד' האמיתי של 'והלכת בדרכיו' שבכך צריכים לקיים את מצוות ה-'חסד', הלא התורה העמידה כאן בפנינו מצווה שהיא בעיקרה 'בין אדם לחבירו', עם 'לשון' ו-'סגנון' נורא.. ללכת בדרכי ד', לא כתוב ב'תפילין' וגם לא ב'ציצית', אלא כתוב ללכת 'בדרכיו', תחקה את הקב"ה, עשה כמוהו, ולפיכך כשאדם עושה חסד עם השני בלא 'לב' בוודאי חסד הוא ב-'והלכת בדרכיו', אמנם כן, יש קיבול שכר גם על כך, אבל.. עם 'לב' ועוד עם כזה 'לב נקי', כזה 'לב', - בתשובה לשאלתי ענתה לי פעם, שמיום עמדה על דעתה ידעה שצריכים ללכת באש עבור השני, ולא צריכים לחכות לתודה, לא צריכים לחכות ל-'הכרת הטוב', - אין זה מסחר - צריכים לעשות את המוטל ואת הצריך לעשות".

אולם כמדומה שאצל רבינו זצוק"ל החסד וההטבה לתלמידיו היתה בבחינה אחרת. לתלמיד שמירב לקחת ממנו תמיכה כספית, התבטא פעם, למה אתה מתאכזר עלי ומונע ממני את ההנאה הזאת? הוא פשוט נהנה לתת ולהעניק. היה 'חפצא' של משפיע ונותן. כדמות של מעלה.

ו

בתקופה האחרונה

בשנים האחרונות, נפלה בגורלי הזכות להיטפל לעושי מצוה, מוסדות החינוך בבני ברק. תחילה בבנין התלמוד תורה 'תפארת יעקב', אח"כ בהקמת סמינר 'אהל רחל', ולבסוף בסיוע לבית יעקב המרכזי על מזהרת הקודש ורשת הגנים שעל ידה. בתוקף הנסיבות נודמן לי לשמוע ממנו פעמים רבות בעניני השעה. אצטט כאן במדויק דברים שנחרתו בי עמוקות בשני הזדמנויות שונים.

בשנה האחרונה, אירע שנכנסו אצלו אברכים חשובים לדון בעניני החינוך בגנים, שאלם שוב ושוב על סיבת היעדרותי. לכששמעתי שהוא דורש אחריי, הבנתי שבכוונתו לקרוא לי, הגעתי למחרת, והסחתי בפניו את מר לבי, כי מרוב עיסוקים מעין אלו אינני זוכה ללמוד אפילו כאברך פשוט, תלמודי קשה עלי כברזל מחמת רוב טירדות וחוסר שקיעות, ומה בצע בכל עמלי.

לאחר שהכביר במילים על גודל הזכות והשכר, ועל כך שלפום צערא אגרא, התבטא בכאב: ואני, מה אני יגיד, בכל העסק הזה נהרסו לי החיים, אני מתבייש לומר את זה, ובודאי אתה לא תאמין לי, אינני לומד מילה. ומיד הסביר, אולי אני חוטף פה ושם, אבל איננו נחשב אצלי. ומיד הוסיף, אבל עושים את מה שחייבים לעשות...

פעם בעת רצון שאלתיו, אולי יש לקוות ולהמתין לעתיד טוב יותר מבחינת כל מצב האידישקייט בדור והקרירות וכו'. השיב בשלילה וביאר, בשבעים שנה האחרונות קם כאן עולם התורה מפואר ומבוצר. ברוך שמסר עולמו לשומרים, מרנן החזו"א והרב מבריסק והרב שך וכו', שהקימו ובנו ועמדו על המשמר. ממש מעשה נסים. הרי יכול היה להיות אחרת. הלכו והרסו הכל בשנתיים. מה כבר אפשר לצפות, שיחזירו את הכל אחורה?

אזרתי עוז ושאלתי, ניהא, אז אין מה לקוות על בין אדם למקום, אבל אולי בבין אדם לחבירו וכל המצב שלנו יהיה טוב יותר. והגיב: בזה תמיד היה הכל רקוב, עכשיו רק נתגלה החוצה.

באחת ההזדמנויות שבלא משים נודע מני על רדיפה איומה לאחד מתלמידיו בניו הקרובים. לקח הדברים מאוד ללבו במשך כמה ימים, אולם לא פסק מלמלמל חליפות, אבל אסור לדבר על זה, זה מעורר קטרוג. נורא למתבונן.

בכל הפעמים האחרונות שבקרתי אצלו התלונן כי גם המכינים אינם מכינים אותו, והוסיף, לא שאינם מכינים אלא שאינם רוצים להבין מחמת כל מיני תירוצים ואמתלאות.

סוף דבר הכל נשמע

מובא בשם רבינו זצוק"ל בהקדמה לספר 'מראש מקדם' בזה הלשון: "אבא ז"ל לא אהב 'סיפורים', שח רבינו. אבא גם טען פעם, שאין בכלל סיפורים על גדולי ישראל... אדם גדול חי ושקוד על התורה, וזהו כל תורת האדם! אבא טען תמיד שעל גדולי ישראל יש 'הנהגות' לא 'סיפורים'!...

מה גם שכל סיפור או מעשה על רבינו זצוק"ל לוקה בחסר. לא היה קץ ושיעור לרוחב הדעת ולריבוי הפנים שלו, קשה לצמצם ולכלוא אישיות ענק שכזו לתוך עובדה או התרחשות מסוימת, גדולה ככל שתהיה. כל נסיון לקבל איזו השגה או הערכה כל שהיא נידונה מראש לכשלון.

לא נותר לנו אלא להתבונן! לחבין ולהשכיל, ללמוד מה הוא היה בשבילנו.

וכה הם דברי רבינו זצוק"ל כאש בוערת בקינה אשר קונן על הרבנית ע"ה אשת בריתו, וחתם את דברי השירה בכהאי לישנא: ותכתב זאת לדור אחרון, למען ישמעו במחנה העברים, כי המעלות הגדולות נמסרו במצות עשה, ואין זה ח"ו נחלת העבר, ולא נחלת סיפורים. כי לנו אנו, לנו לדורותינו לשמור ולעשות כל דבר המצוה הזאת.

ח

ועוד לאלוה מילין

רבינו זי"ע מעולם לא חבין אותנו למצב הזה. עלה בסערה השמימה ונתדבק בקונו במיתת נשיקה, בלא שנזכה להיפרד ממנו, ואף לא הניח לנו תלמידיו בניו צוואה כתובה לשמור ולעשות.

אין מילים בעולם שיוכלו למצות את השבר הנורא. מאות ואלפים חשים עצמם כיתומים קטנים, נבוכים ומבולבלים חסרי ישע ואובדי עצה. אצל רבים מבינינו כבר יבש מקור דמעה ונהפך לבם וכבד עליהם. חשך אורה בעדינו ולא יערב לנו אכול ושתה.

הגעגועים העזים לראות באור פני מלך, לחזות בזיו החכמה, להתבונן ולשאוב מלוא חפניים מעבודתו בקודש. לילך בטח אחר עצתו והדרכתו הצמודה והרחימאית. להתחמם כנגד חיוכו המאיר.

אמת מה נהדר היה המראה, כמה מתוק ונלבב זכרון החזיון המופלא הזה.

ועתה אנה אנו באים?!

רבינו הגדול, אבינו רוענו, על מי נשמתנו,

שבורים ורצוצים, סחופים ודוויים, ואין אתנו יודע עד מה.

ובת קול מהדהדת בקרבנו להשיב נפש:

על עצמכם.

באמת יודעים אתם נאמנה את מה שמוטל עליכם לעשות. כפי שהיה רגיל על לשונו 'שכן מסרה לבן דעת'¹⁷.

אל תתפתו אחר תירוצים ואמתלאות שונות, 'ידע איניש בנפשיה'. סללתי לפניכם המסילה העולה, שובבתי עבורכם הנתיב בגן המבוכה, לאמור: זו הדרך תלכו בה. חזקו והחזיקו בכל עוז. אם אכן תדרשו ותבקשו באמת ובתמים אחר דרך האמת, ד' לא ימנע טוב ויהיה בעזרכם¹⁸.

¹⁷ נתן אמוץ מלא בתלמידיו, ונסך בהם את הבטחון, 'תעשה כפי שתראה לנכון בשיקול דעת'. ומרגלא בפומיה בשם הרב מטשעבין זי"ע שכל מנהל במוסד שלו הוא 'רשכבה"ג', כי א"א לשאול על כל פרט, ומקבלים רק את רוח הדברים, והערום יעשה בדעת לדמות מילתא למילתא.

ויפה הגדירו, תמיד הציב בפנינו את הסולם, אבל אף פעם לא החזיק בדינו בעת העליה, לטפס צריך לבד בכוחות עצמו.

בהדרכות אישיות כמעט אף פעם לא אמר, עשה כך, או אסור לעשות כך. השאיר את הבחירה ביד השואל. כידוע דבר זה בלט מאוד בשנים האחרונות בצורת ההנהגה עם ה'מבינים בעם'.

תקופה לאחר נישואי הגעתי אליו בשברון לב, כי קשה עלי מאוד תקופת המעבר, וההתנתקות מלחכות בצילו ובצל הישיבה הק' [כפי שכבר צפה זאת מראשו], ואמרתי לו 'נפשנו יבשה אין כל'. וממש נעל את הדלת בפניי, ואמר שהכל תירוצים ועצת היצר, וצריך לתפוס את עצמו בידים.

¹⁸ פעם התבטא בהתפעלות על התופעה, כי מבקשי ד' מצאו תמיד את דרך האמת בעבודת ד', ואף שהגיעו ממקומות וחוגים רחוקים מאוד.